

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА: НАРИСИ СЬОГОДЕННЯ

REPRODUCTIVE RIGHTS: ESSAYS TODAY

Григоренко О.В., к.ю.н.,
доцент кафедри приватного права*Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

Наукова стаття присвячена висвітленню поняття репродуктивних прав та аналізу сучасних викликів його розуміння.

У роботі визначено, що репродуктивне здоров'я є важливою складовою здоров'я нації та кожного індивіда окремо.

Констатується, що у сучасній медичній науці складно знайти інший приклад такого швидкого розвитку нового явища, як це відбулося при виникненні, подальшому розвитку та запровадженні на практиці лікування безпліддя методом ЕКЗ. Відповідні відносини потребують належного правового регулювання.

Сьогодні перед суспільством постають нові виклики, пов'язані, в тому числі, із повномасштабним вторгненням росії в Україну. У статті проаналізовано статистичні дані щодо коефіцієнту відтворюваності населення на основі останніх даних ООН за 2022 рік. Висновки невтішні, Україна має негативний приріст населення і це без урахування мільйонів біженців, які вимушені були покинути свої домівки у зв'язку із воєнними діями.

Крім того, зазначається, що медицина з кожним днем робить шалені кроки вперед і законодавець не завжди встигає за швидкими темпами розвитку технологій. У той же час, Україна є достатньо прогресивною країною із широким рівнем дозволів у контексті допоміжних репродуктивних технологій, що робило її у роки до повномасштабного вторгнення РФ на територію України привабливою країною для репродуктивного туризму. У контексті прогресивності також коротко окреслюється законопроект щодо можливості народження дитини поза межами людського тіла із застосуванням методу ектогенезу, поданий на розгляд Верховної Ради 26 грудня 2022 р.

Автором звертається також увага на те, що в той час, що як практика застосування допоміжних репродуктивних технологій в медицині є такою захопливою, це, тим не менше, призводить до цілого ряду медичних, етичних, юридичних, релігійних та соціальних проблем. І український законодавець має пристосуватися до умов сьогодення, до розвитку науки та новітніх технологій, та врегулювати належним чином усі відносини.

Звертається увага на комплексний характер репродуктивних прав, а також надається їх авторське визначення.

Ключові слова: особисті немайнові права, репродукція, репродуктивні права, реалізація, відтворення.

The scientific article is devoted to the coverage of the concept of reproductive rights and the analysis of modern challenges to its understanding.

The work determined that reproductive health is an important component of the health of the nation and of each individual.

It is noted that in modern medical science it is difficult to find another example of such a rapid development of a new phenomenon, as it happened with the emergence, further development and implementation in practice of the treatment of infertility by the IVF method. Corresponding relations require proper legal regulation.

Today, society faces new challenges related, among other things, to Russia's full-scale invasion of Ukraine. The article analyzes statistical data on the reproduction rate of the population based on the latest 2022 UN data. The conclusions are disappointing, Ukraine has a negative population growth and this is without taking into account the millions of refugees who were forced to leave their homes due to war.

In addition, it is noted that medicine is making frantic steps forward every day and the legislator does not always keep up with the rapid pace of technological development. At the same time, Ukraine is a sufficiently progressive country with a wide level of permits in the context of assisted reproductive technologies, which made it an attractive country for reproductive tourism in the years before the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine. In the context of progressiveness, the draft law on the possibility of having a child outside the human body using the ectogenesis method, submitted for consideration by the Verkhovna Rada on December 26, 2022, is also briefly outlined.

The author also draws attention to the fact that while the practice of assisted reproductive technologies in medicine is so exciting, it nevertheless leads to a number of medical, ethical, legal, religious and social problems. And the Ukrainian legislator must adapt to the conditions of today, to the development of science and the latest technologies, and to properly regulate all relations.

Attention is drawn to the complex nature of reproductive rights, and their author's definition is also provided.

Key words: personal non-property rights, reproduction, reproductive rights, implementation.

Загальновідомо, що репродукція – це відтворення організмами собі подібних. Крім того, у літературі дефініція репродукції дуже часто розкривається через поняття відтворення та розмноження.

Останні досягнення у сфері медицини та біології вносять корективи в існуючу на сьогодні систему уявлень про статус самої людини та значення її життя. Невід'ємною частиною права на охорону здоров'я визнане право на репродуктивне здоров'я, яке нерозривно пов'язане з поняттям репродуктивних прав людини. Як зазначає Р.О. Стефанчук, право вже давно не справляється із тією функцією регулятора та охоронця суспільних відносин; сьогоднішній правовий механізм виявився багато в чому не придатним для вирішення нових викликів, які ставляться перед ним [1, с. 46]. Репродуктивні права та інтереси фізичних осіб виступають як раз цими викликами, які ставляться на сьогодні перед суспільством та державою, чи готові вони визнати існування відповідних репродуктивних прав та інтересів.

Репродуктивне здоров'я населення є важливою ознакою благополуччя населення в цілому. Війна, хронічні стреси та переживання, погіршення здоров'я, у тому числі

репродуктивного, разом із збільшенням кількості патологій органів репродуктивної системи у поєднанні із несприятливим демографічним фоном, є об'єктом суспільної уваги як на світовому рівні, так і на рівні окремих держав. Стан репродуктивного здоров'я населення України змінюється, залишаючи на собі сліди минулих негараздів. За останнє десятиріччя відбувся ряд різноманітних негативних процесів, які спричиняють зростання рівня захворюваності та смертності, особливо в осіб репродуктивного віку.

Основною ціллю закріплення репродуктивних прав людини є забезпечення можливості людини до відтворення, в тому числі із застосуванням методів допоміжних репродуктивних технологій. Адже саме властивість відтворюваності є невід'ємною характеристикою права людини на життя. Крім того, здатність людини до репродукції впливає на якість життя людини та на можливість продовження власного роду.

Зародження життя є передумовою його появи, а також і права на життя. Право на життя називають у міжнародних актах з прав людини фундаментальним – найпершим правом кожної особи, тим, з якого у буквальному сенсі розпочинаються усі інші немайнові та майнові права. Це право

закріплене також практично всіма конституціями держав світу як невід'ємне та охоронюване законом право людини. Воно є підґрунтям для виникнення та реалізації всіх інших прав. Принагідно зазначимо, що, зокрема, Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. у ст. 3 проголошує: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [2]; ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. проголошує, що право кожного на життя охороняється законом [3, с.270]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. у ст. 6 вказує на те, що «право на життя є невід'ємне право кожної особи» [4]. Це право має абсолютний характер.

У сучасному розумінні, як зазначає О.В. Кохановська, право на життя розглядається як особисте немайнове право фізичної особи, яке виникає з приводу особистого нематеріального блага, яким є життя кожної людини. Характерною особливістю права на життя є те, що його виникнення та припинення у більшості випадків не залежить від волі управомоченої особи. [5, с. 7].

За двадцять п'ять років незалежності нашої країни, кількість населення неймовірно знизилася – від 52 мільйонів у 1991 році до 43,4 мільйонів у 2022 та продовжує стрімко зменшуватись. На жаль, прогнози відтворення населення також невтішні. Крім того, усі ми розуміємо, що повномасштабне вторгнення забирає у нас найкращих, осіб, які мають високий репродуктивний потенціал. Тенденція депопуляції властива не лише Україні – негативний приріст населення спостерігається майже у всіх країнах Європи.

Ситуація, що склалася, становить виклик сучасній цивілізації. Європейська раса як така стоїть на межі зникнення. Зауважимо, що у статистиці існує поняття «коефіцієнт відтворюваності населення». Сумарний коефіцієнт являє собою кількість дітей, що будуть народжені жінкою, якщо вона доживе до кінця власного дітородного періоду та буде народжувати відповідно до коефіцієнтів народжуваності у даному році [6]. Для того, щоб нація була здатна продовжувати своє існування, коефіцієнт відтворювання населення має становити щонайменше 2.05. За даними ООН, в Україні з 2011 року по 2016 рік коефіцієнт відтворювання становив 1.5, сьогодні цей показник – всього лише 1.2 (для прикладу інші країни та їх показники: Франція – 1.8, Греція – 1.3, Італія – 1.2, Нідерланди – 1.6, Португалія – 1.4, Польща – 1.4, Швеція – 1.7. Важливо, що показники з кожним роком продовжують знижуватися. При цьому, показники країн з низьким рівнем життя значно вище: Ангола – 5.4, Камерун – 4.5, Конго – 6.2, Гамбія – 4.8, Ліберія – 4.2, Малі – 6.0, Уганда – 4.7, Зімбабве – 3.5) [6]. Тобто, можна зробити висновок, проаналізувавши наведені статистичні дані, що Європа стоїть на межі свого існування (чи точніше сказати зникнення), оскільки має негативний приріст населення, що не задовольняє мінімальну межу існування націй. Чимало факторів призводять до таких невтішних даних, однак важливо акцентувати увагу, що подальший розвиток та легальне закріплення допоміжних репродуктивних технологій дають можливість мати дітей особам, для яких за інших умов народження дитини є неможливим.

Медицина з кожним днем робить шалені кроки вперед і законодавець не завжди встигає за швидкими темпами розвитку технологій. У той же час, Україна є достатньо прогресивною країною із широким рівнем дозволів у контексті допоміжних репродуктивних технологій, що робило її у роки до повномасштабного вторгнення РФ на територію України привабливою країною для репродуктивного туризму [7]. Щодо прогресивного рівня правового регулювання, принагідно зазначимо, що 26 грудня 2022 року у Верховній Раді зареєстровано проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України та Сімейного кодексу України (у частині визначення походження

дитини, вирошеної у штучному середовищі поза межами людського тіла) [8]. Так, зазначеним законопроектом пропонується дозволити в Україні вирощувати дітей поза людського тіла із застосуванням методу ектогенезу – у штучному середовищі поза межами людського тіла – технології так званої «штучної матки». На момент написання даної статті проект закону опрацьовується у відповідному профільному комітеті Верховної Ради.

Але, в той час, як практика застосування допоміжних репродуктивних технологій в медицині є такою захопливою, це, тим не менше, призводить до цілого ряду медичних, етичних, юридичних, релігійних та соціальних проблем.

Медичні проблеми включають: правильний вибір донора, контроль якості генетичного матеріалу, запобігання виникненню захворювань, що передаються статевим шляхом, а також цілий ряд інших генетичних, акушерських та гінекологічних ускладнень.

Щодо соціальних аспектів, то тут можна виокремити наступні: ускладнена логістика через окупацію ворогом (історія маленького Богданчика, народженого у приватному пологовому будинку сурогатною матір'ю, батьки якого перебували в окупованому місті та не мали змоги вийти довгі 5 місяців [9]), складні взаємовідносини між генетичними та юридичними батьками, захист інтересів нащадків, підвищення віку потенційних батьків, що призводить до конфліктів на ґрунті різниці у віці, нерозуміння поколінь тощо.

З релігійної точки зору, практика застосування будь-яких допоміжних репродуктивних технологій не схвалюється жодною релігією, саме через це можемо спостерігати такі суворі заборони у деяких країнах Європи, Південної Америки та країн ісламу.

Юриспруденція ж, у свою чергу, покликана врахувати деякі вищезазначені аспекти проблем різного характеру та на законодавчому рівні узагальнити усі наявні в державі погляди шляхом дозволу чи заборони того чи іншого різновиду допоміжних репродуктивних технологій.

Дійсно, із подальшою розробкою методів допоміжної репродукції подолано бар'єр жіночого та чоловічого безпліддя. Але, в той же час, варто пам'ятати, що ці технології потребують не лише глибоких знань у різноманітних галузях медицини, біології та генетики, не лише тактовності та розуміння з боку медичного персоналу, а й ретельної законодавчої бази та детальної правової регламентації. І не дивлячись на те, що застосування методів ДРТ не дає можливість глобально вирішити проблему демографічної кризи в країні, їх широке запровадження дасть надію сотням або тисячам безплідних пар, що раніше були приречені на бездітність.

Репродуктивні права на сьогодні є складовою особистих немайнових прав фізичної особи, закріплених у ЦК України на рівні окремої Книги другої.

Дійсно, ми не можемо не враховувати стрімкий розвиток науки та техніки, появу нових відносин, що потребують детального правового врегулювання. Утім кількість особистих немайнових прав, що були закріплені на момент прийняття Цивільного кодексу, сьогодні вже не задовольняє повною мірою весь спектр правовідносин, що виникають у сфері застосування методів допоміжних репродуктивних технологій. Нерідко під охорону цивільним правом падають такі відносини, які не врегульовані жодною галуззю права. Це стосується відносин у сфері штучного переривання вагітності, штучного запліднення, перенесення зародка в організм жінки, донації статевих клітин, предімплантаційної генетичної діагностики ембріона тощо. Вчені прогнозують виникнення ще нових і нових особистих немайнових відносин, необхідні обдумувати майбутнє регулювання їх у законодавстві [10, с. 29].

Важливо звернути увагу на те, що перелік особистих немайнових прав у ЦК України не є вичерпним, а це свід-

чить про далекоглядність законодавця, який передбачає можливість виникнення нових прав у зв'язку із бурхливим розвитком науки і техніки в Україні та у світі, тобто кодекс створений на перспективу, що дозволяє прогнозувати появу нових прав і у сфері репродукції. Більше того, сьогодні запущено процеси щодо масштабної рекодифікації цивільного законодавства, що також матиме вплив на правове регулювання і вищезокреслених відносин.

В останній час проблеми, пов'язані з репродуктивними правами набули в Європейському Союзі та країнах Західної Європи особливої гостроти. Обговорення поняття і змісту репродуктивних прав уявляється зараз, як ніколи раніше, своєчасним та актуальним. Вагомою причиною посилення обговорення проблем репродуктивних прав є також новітні досягнення в галузі біомедицини, які суттєво розширюють можливості лікування безпліддя за допомогою новітніх репродуктивних технологій (як-от, наприклад, метод ектогенезу – або метод «штучної матки»).

Вітчизняний законодавець не дає прямого визначення поняттю репродуктивних прав фізичної особи, як і законодавці інших держав.

Репродуктивні права, як зазначає ряд науковців, необхідно розглядати як комплекс загальнолюдських прав та свобод, що забезпечують реалізацію основоположного невідчужуваного права людини на продовження роду – незалежно від статі, національності та інших обставин, включаючи права на охорону репродуктивного здоров'я, використання допоміжних репродуктивних технологій.

Важливо зазначити, що репродуктивні права носять комплексний характер, оскільки нерозривно пов'язані із цілою низкою основоположних прав людини – правом на життя, охороною здоров'я, правом на свободу та особисту недоторканність, на недоторканність приватного життя тощо. Комплексний характер цих прав обумовлений тим, що у структурі репродуктивних прав мають місце елементи абсолютних та відносних особистих немайнових прав. Абсолютний характер дає змогу вимагати від усіх суб'єктів не порушувати відповідне матеріальне благо; відносний, у свою чергу, пов'язаний з активними діями суб'єкта (наприклад, застосування штучного запліднення, переривання вагітності, тощо).

Ми найбільше схильні до віднесення репродуктивних прав до самостійно існуючої категорії прав фізичних осіб, що є непоіменованими у Цивільному кодексі України. Відповідно, ці права мають особливий об'єкт регулювання – відтворення людини та всі аспекти зачаття нового життя. Чи готове суспільство вже сьогодні прийняти таку самостійність репродуктивних прав – питання відкрите, але через кілька років або десятиків років, як ми вже зазначали, ситуація докорінно зміниться, оскільки питання демографії та відтворення собі подібних займуть одне з найважливіших місць у суспільстві та державі.

Підтвердженням такої думки є також ч. 3 ст. 270 ЦК України, що містить положення про невичерпність переліку особистих немайнових прав особи, дублюючи ст. 22 Кон-

ституції України, де у ч. 1 вказується, що права і свободи людини і громадянина не є вичерпними. Від розуміння того, що у цивілістиці можуть виникати нові права, такі, як репродуктивні права, і вони потребують правової регламентації, залежить нормальний розвиток суспільства і держави в цілому, гармонійний, поступальний та сучасний розвиток науки.

Щодо самого терміну «репродуктивні права», то його зміст розкривається в ряді міжнародних документів і договорів з прав людини. Так, цьому питанню приділена центральна увага у підсумкових документах, які були прийняті на Міжнародній конференції ООН з народонаселення та розвитку (Каїр, 1994 р.) [11] та на IV Всесвітній конференції ООН з положення жінок (Пекін, 1995 р.) [12].

Репродуктивні права належать до ліберальних людських та громадянських прав, вони також пов'язані та заохочують такі принципи громадянського суспільства, як свобода, рівність, приватність, відмова від дискримінації, повага до людської гідності, тощо.

Головною метою репродуктивних прав людини є забезпечення можливості репродукції (відтворення) людини. Адже саме властивість відтворюваності є невід'ємною характеристикою права людини на життя. Це підтверджується тим, що здатність людини до репродукції впливає на якість життя людини та на можливість продовження власного роду.

Ми розуміємо репродуктивні права як особисті немайнові прав фізичної особи, що перебуває у репродуктивному віці і репродуктивному стані, самостійно, вільно та на власний розсуд вирішувати питання про народження дитини, кількість дітей та інтервал між їх народженням, застосування допоміжних репродуктивних технологій у відповідних, передбачених законом випадках, та у разі необхідності їх застосування, а також право відмовитися від продовження власного роду.

Важливо усвідомлювати, що, право традиційно не встигає за суспільними відносинами, що складаються сьогодні у суспільстві. Право є динамічним, має стрімкий розвиток, тому закріпити увесь спектр прав на рівні цивільного законодавства не вбачається можливим. Утім, нові права виникають постійно. Тому репродуктивні права не тільки мають право на існування, вони існують об'єктивно та реалізуються тут і зараз. Саме через це завдання правової науки – запропонувати ефективну модель регулювання репродуктивних суспільних відносин, здійснення репродуктивних прав та правовий механізм втілення їх у життя.

На сьогоднішній день репродуктивні технології отримали чималий розвиток в Україні, як і світі загалом. Метод екстракорпорального запліднення та переносу ембріонів постійно вдосконалюється. Останні досягнення виходять за рамки людського розуміння. Утім, проблема полягає в тому, щоб абсолютно всі існуючі підходи до лікування безпліддя були ретельно опрацьовані правовою наукою, яка покликана забезпечити захист прав як пацієнтів, так і лікарів у цих важливих для розвитку людства питаннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стефанчук Р.О. До питання про поняття та структуру немайнового цивільного права. *Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи* : матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму, 14–15 квітня 2016 р. Київ : ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 46.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.12.2022).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, від 4 листопада 1950 р., Рим (зі змінами і доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.12.2022).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 28.12.2022).
5. Кохановська О.В. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи як уособлення захисту прав і свобод людини в сучасній Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Юридичні науки*. 2011. Вип. № 86. С. 7.
6. Fertility rate data by the World Bank. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN/countries/1W?display=default> (дата звернення: 28.12.2022).
7. О.В. Нрухоренко Access to reproductive rights through cross border reproductive care. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Vol. 1, № 2. P. 76–80.

8. Закон про внесення змін до Цивільного кодексу України та Сімейного кодексу України (у частині визначення походження дитини, вирощеної у штучному середовищі поза межами людського тіла) : проект. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41076> (дата звернення: 28.12.2022).

9. Новонароджений малюк 5 місяців чекав у пологовому будинку батьків, які опинилися в окупованому місті. *КП в Україні* : веб-сайт. URL: <https://kr.ua/ua/life/a661108-novonarodzenij-maljuk-5-misjatsiv-chekav-u-polohovomu-budinku-batkiv-jaki-opinilisja-v-okupovanomu-misti> (дата звернення: 28.12.2022).

10. Федюк Л.В. Особисті немайнові права юридичних осіб : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київ, 2014. 490 с.

11. United Nations International Conference on Population and Development (ICPD) 5–13 September 1994 Cairo, Egypt. URL: <http://www.iisd.ca/cairo.html> (дата звернення: 28.12.2022).

12. Fourth World Conference on Women Beijing, China – September 1995 Action for Equality, Development and Peace. URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/fwcwn.html> (дата звернення: 28.12.2022).